

קבר לספרים

על עיתונות אגודת ישראל

יוסף פונד, מתווי דרכים: עיתונות אגודת ישראל, תל-אביב, הקיבוץ המאוחד בשיתוף המכון לחקר העיתונות והתקשורת היהודית, תש"ע.

אחת התופעות המעניינות בעולם העיתונות בישראל היא כי העיתונות היומית המפלגתית נעלמה כליל והעיתונים היומיים שנותרו שייכים בצורה זו או אחרת לבעלי ההון. המפלגה הפוליטית היחידה שיש לה עיתונים יומיים היא אגודת ישראל, שיחד עם דגל התורה מרכיבה את סיעת יהדות התורה בכנסת, ולה חמישה מנדטים בכנסת ושלושה עיתונים יומיים בעלי תפוצה ניכרת. הוותיק שבהם הוא המודיע, שנוסד ביום ט' באלול תש"י (3.9.1950) ובלוגו שלו נכתב "ביטאון אגודת ישראל העולמית". מלבד המהדורה העברית מופיע המודיע גם במהדורה אנגלית יומית, שלושה שבועונים באנגלית בארצות הברית, אירופה ואוסטרליה, ומהדורה שבועית בצרפתית. כתוצאה מהריב בין ה"ליטאים" ובין ה"חסידיים" שבאגודת ישראל יסד הרב מנחם אליעזר שך זצ"ל את העיתון יתד נאמן ביום כ"ג בתמוז תשמ"ה (12.7.1985). בעקבות מחלוקת בין חסידי גור ואנשי הרב מנחם פרוש נוסד ביום י"א בטבת תשס"ט (14.1.2009) עיתון יומי שלישי, הוא המבשר, המשמש ביטאונה של סיעת הרב פרוש ו"החסידיות הקטנות". עורכו של המבשר הירושלמי היה הרב מנחם פרוש עד שהלך לעולמו. כיום עורך את המבשר יום טוב רובין, שערך את ביטאון ש"ס מיום ליום, אשר הפך מעיתון יומי לשבועון.

שלושה עיתונים יומיים אלה מופיעים בימי שיש עם תוספות אקטואליות ותוספת תורנית. בערבי פסח וסוכות הופיע המודיע ותוספותיו ב-500 עמוד! בהמבשר ישנו חידוש בתחום העיתונות בישראל והוא שבימים שני עד חמישי מופיע כל יום "קיצור החדשות" באידיש וביום שיש מוקדש דף שלם לידיעות ומאמרים באידיש.

מהספר המונח לפנינו אנו למדים כי אגודת ישראל ייחסה חשיבות מרובה לעיתונות ולמילה הכתובה ומאז ייסודה הופיעו מטעמה 330 עיתונים שייצגו את מגוון הדעות של האגודה וסיעותיה. הספר נכתב בידי ד"ר יוסף פונד, שהתמחה בחקר אגודת ישראל כתנועה פוליטית, ועד כה כתב כמה ספרים על המפלגה. ספריו הקודמים הם: פירוד או השתתפות: אגודת ישראל מול הציונות ומדינת ישראל, תנועה בחרדות: מנהיגות אגודת ישראל לנוכח השואה, ילקוט רעים חרדיים: שירת משוררים אגודאים צעירים בארץ ישראל בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים. ספרים אלה מכילים

חומר רב על אגודת ישראל שנוסדה לפני מאה שנה. ד"ר פונד מציין כי ייתכן שהיו למעלה מ-330 עיתונים ששימשו את אגודת ישראל ומרכיביה, אך חלק מהמידע על עיתונות האגודה נעלם בשואה. המודיע נושא את שמו של ביטאון היהדות החרדית בפולטבה, יצא לאור עוד קודם שנוסדה האגודה. בין המשתתפים בהמודיע שבפולטבה היה רבה של בויוסק, ולאחר מכן הרב הראשי האשכנזי בארץ ישראל, רבי אברהם יצחק הכהן קוק.

אחד הראשונים שעמד על כך שיש לייסד עיתון יומי חרדי היה האדמו"ר מגור, רבי אברהם מרדכי אלטר. היו רבנים שאסרו על קריאת עיתונים ויש שאוסרים עד היום, אך האדמו"ר מגור פעל להקמת עיתון חרדי. הוא טען כי אם לא יהיה עיתון חרדי יקראו אנשים, בעיקר צעירים, את העיתונות החילונית שהיזקה רב. האדמו"ר טען כי עיתונות חרדית היא צורך חיוני לקיום היהדות. הוא הוסיף והעיר כי אם הנוער יקרא עיתונים חילוניים, תושחת נפשו.

כאשר נוסדה האגודה לפני מאה שנה ונוסח תקנון המגדיר את מטרות התנועה, נקבע במפורש כי "אגודת ישראל" שואפת לטפח ולהוציא עיתונים וספרים ברוח היהדות" (עמ' 30). המודיע של היום אימץ כלל זה ולצדו קיימות הוצאות ספרים למבוגרים וילידים. נקבע כי עיתונים חרדיים אינם צריכים לעסוק בכיעור ובדומה לו, וכלל זה נשאר עד היום בשלושת העיתונים היומיים של סיעות האגודה. כך לא פורסמו בהם פרשיותיו של קלינטון ויחסיו עם אשתו, וגם פרשת הנשיא קצב, החקירות והעדויות לא פורסמו אפילו במילה אחת, בהתאם לכלל שנקבע לפני מאה שנה.

עורכי העיתונים החרדים בפולין קיבלו עליהם את קביעתו של החפץ חיים כי פרסום לשון הרע אסור אפילו אם הדבר אמת. קשה היה אז וקשה כיום לערוך עיתון חרדי. מצד אחד קיים רצון לספק את רצון הקוראים החפצים לדעת מה קורה ומצד שני חזקה עליהם מצוות הרבנים לא להיגרר לסיפורי רכילות. עד היום נמצאים יהודים חרדים שבמצוות רבניהם חותמים על עיתון חרדי, ומותר להם להשתמש גם בכספי מעשר המיועדים לצדקה לשם רכישת מינוי בעיתון החרדי, אך מצד שני הם רוכשים עיתון חילוני כדי לדעת מה נשמע בעולם.

באולם הכנסת נמצאת תמונה יפה המראה כיצד נציגי האגודה בכנסת, הרב יצחק מאיר לויין והרב שלמה לורנץ, קונים מעריב מידי ילד מוכר עיתונים. עד לפני כשישים שנה נמכרו עיתוני הערב ידיעות אחרונות ומעריב על ידי ילדים קטנים ברחובות, בעוד עיתוני הבוקר התבססו על מנויים קבועים ועל מכירה בחנויות. לימים נאסרה מכירת עיתונים על ידי ילדים. ידיעות אחרונות ומעריב שהיו

ידיד של העורך אליעזר גרשון פרידנזון. דמותו של פרידנזון הונצחה בהגדה של פסח המפורסמת פרי מכחולו של ארטור שיק. הוא הוזמן לסדר פסח אצל פרידנזון ודמותו נחקקה במחשבתו של שיק, שכאמור שילב אותה בהגדה של פסח. עיתונים בשם **בית יעקב** הופיעו גם בליטא וגם באורוגוואי.

המחבר קובע "כי אגודת ישראל הציגה את עצמה כארגון של חברה שמרנית המתנגדת לשינויים חברתיים ותרבותיים, ובהתאם לכך הייתה אמורה לשמור על אידיאולוגיה קבועה וקפואה. בפועל חלו שינויים בתפיסות האידיאולוגיות של מנהיגים באגודת ישראל ובמהלך הזמן סניפים אגודתיים שינו את עמדותיהם המדיניות" (עמ' 54). דוגמה קיצונית לעמדות השונות שנקטו ראשי האגודה היא תמיכתו של הרב יצחק מאיר לוי, יושב ראש הוועד הפועל העולמי של אגודת ישראל, בהקמת מדינת ישראל. הוא שימש שר הסעד במשך כארבע שנים, ולעומתו נשיא התנועה הרב יעקב רוזנהיים, שנמנה עם אלה ששללו הקמת מדינה יהודית שאינה מתנהלת על פי דרך התורה.

העיתון האגודאי החשוב ביותר שיצא לאור בפולין היה **דאס יודישע טאגבלאט**, שהופיע בוורשה בשנים 1929-1939. עורכיו היו דוד פלינקר, טוביה הורוויץ ושמואל רוטשטיין. דוד פלינקר ושמואל רוטשטיין עלו לארץ ישראל ופעלו כעיתונאים בעיתונים שונים. העיתון הוקם כקואופרטיב של עיתונאים ופועלי דפוס, כפי שהיה **מעריב** בעת היווסדו בשנת 1948. הפועלים היו קשורים לבונד ואילו העיתונאים היו יהודים חרדים. העיתון תמך במדיניות של אגודת ישראל, אך גילה לעתים עצמאות. היו שקטרגו על כך שעיתון חרדי מודפס באותו בית דפוס שמדפיס את עיתוני הבונד האנטי-דתית. קטרוג דומה נשמע עשרות שנים לאחר מכן כשטענו נגד דגל התורה שעיתונה **יתד נאמן** נדפס בדפוס החדש השייך למפ"ם, שבו נדפס גם שופרה, **על המשמר**. עם ההפרטה נמכר הדפוס שבו נדפס גם ביטאון המפד"ל **הצופה** לידיים פרטיות. **יתד נאמן** נדפס עד היום בדפוס זה. **המבשר** מודפס בדפוס גרופריינט השייך להארץ, ול**מבשר** האגודאי ולהארץ החילונית יש מערך הפצה משותף.

בדאס אידישע טאגבלאט היה מדור ספרותי שהשתתפו בו גם הסופרים שמואל נדלר וישראל אמיט. שניהם עברו מהפך – מאגודת ישראל למפלגה הקומוניסטית. שמואל נדלר, תלמיד ישיבת חכמי לובלין, נודע כסופר ומשורר ואחת מיצירותיו, **סימפוניית הבעל שם טוב**, הייתה ידועה ביותר. יום אחד בא למערכת העיתון והזמין את חבריו להרצאתו שתתקיים במועדון הסופרים והעיתונאים ברחוב טלומצקה 13. הוא הודיע כי הוא כופר בעיקר ואינו מאמין והופך לקומוניסט. הוא עבר לפריס והתמנה לעורכו של ביטאון המפלגה הקומוניסטית באידיש, **די פרעסע**. הוא נרצח על ידי הנאצים ב־1942. ישראל אמיט עבר עיניים בבתי כלא סובייטיים, התנער מאמונתו הקומוניסטית ועבר לארצות הברית. הוא לא שב לאמונתו הדתית ופרסם שירים בעיתוני אידיש באמריקה.

בניגוד לעיתונים אגודתיים אחרים היה **בדאס יודישע טאגבלאט** מדור הומוריסטי שנערך בידי אליעזר פרל ליפמן. הוא הופיע בעיתון בכינויו "איפכא מסתבראניק", ביטוי תלמודי ששימש גם את ד"ר עזריאל קרליבך שעל מאמריו **בידיעות אחרונות** וב**מעריב** חתם "ר' איפכא מסתברא". כיום יש בהמודיע מדור שנקרא "איפכא מסתברא".

עיתוני צהריים וערב היו לעיתוני בוקר לכל דבר. נזכיר כי העיתון **יתד נאמן** מחולק חינום ביום שלישי בשבוע, שבו מופצים 130,000 גיליונות, שעיקרם מודעות פרסומת של מפעלים שונים, ובמיוחד בנקים הרוצים לכבוש את ציבור הקונים החרדים.

כאשר נוסדה העיתונות החרדית פורסמו בה דברי תורה ואפילו פלפולים תלמודיים. הרבנים הביעו חששם כי יהיו מי שיראו בקריאת דברי תורה בעיתון יציאת ידי חובת לימוד תורה שבה מחויב כל יהודי. לפיכך נתקבלה החלטה שאין לפרסם דברי תורה בעיתון, אלא רק חדשות. כיום מפרסמים המודיע **ותד נאמן** תוספות תורניות. לפני חגים ומועדים מפרסם **יתד נאמן** את פסקיו של הרב יוסף שלום אלישיב.

לא נוכל לעסוק בכל העיתונים הנזכרים בספר שלפנינו, אך נעיר מבט בכמה מהם. העיתון הראשון של האגודה יצא לאור בפרנקפורט ונקרא **הדרך**. שפתו הייתה עברית והוא צוין כ"ידיעות מהסתדרות אגודת ישראל יוצא לאור לפרקים על ידי הוועד הזמני". העורך הראשי היה הרב יעקב רוזנהיים (לימים נשיא עולמי של האגודה). עזרו לידו יעקב שטרויס וי' ברין. העיתון יצא לאור עד שנת תרע"ט (1919) ולאחר מכן עבר לציריך ועורכו היה חיים ישראל איז, שם יצא לאור עד שנת תרפ"א (1921). בשנת תשכ"ט (1969) נעשה ניסיון להוציא לאור עיתון בשם **הדרך** בירושלים, אך הופיעו ממנו רק שני גיליונות.

רוב עיתוני האגודה עד מלחמת העולם השנייה הופיעו בפולין, שם היה הקיבוץ היהודי הגדול ביותר. עיון ברשימת העיתונים מראה כי העיתונים הופיעו בעברית ובאידיש, וכוללת עיתונים יומיים, שבועונים וירחונים, וכן עיתוני ילדים ונוער ואפילו עיתונים המיועדים לנשים בלבד. אפילו בגירוש קפריסין, לשם הפנו שלטונות המנדט הבריטי עולים בלתי חוקיים, הופיע עיתון בעברית ובאידיש כשנה. העיתון שנקרא **בפרוזדור** נערך בידי בנימין מינץ, דב ריינר, יוסף רוזנפלד, רונוס ונטע פישמן, וישראל יעקב הלוי קלר. בלוגו של העיתון נכתב: "ביטאון מרכז אגודת ישראל ופועלי אגודת ישראל בגירוש קפריסין".

ומה לאגודת ישראל ולסין? ובכן, עיתון בשם **דאס ווארט** יצא לאור באידיש בשנחאי, ועורכו היה הרב שמחה עלבערג. הוא החל להופיע באוקטובר 1941 ולא ידוע עד מתי יצא לאור. בלוגו של העיתון נכתב כי העיתון הוא "וואכנשריפט פאר דעם רעליגעזן געדאנק אויפן וויטן מזרח", שפירושו הוא שבועון למחשבה הדתית במזרח הרחוק.

שישה עיתונים נשאו את השם **דאס יודישע ווארט**. עיתונים בשם זה הופיעו בקליש שבפולין, בבוקובינה, בארצות הברית וכן במחנות העקורים בגרמניה אחרי מלחמת העולם השנייה. כל סיעה ותת סיעה באגודת ישראל ובפועלי אגודת ישראל הפיקה ביטאון משלה, מהם שהחזיקו מעמד זמן קצר בלבד. אנו רואים כי באגודה נתנו משקל מכובד לעיתון.

היו ביטאונים שראשית הופעתם הייתה בחוץ לארץ ובהמשך הופיעו בארץ ישראל. ידוע ביותר הוא העיתון **בית יעקב** שהוקדש לענייני חינוך, ויצא לאור בפולין מספטמבר 1923 עד פברואר 1939 בעריכת אליעזר גרשון פרידנזון, והחל בשנת 1940 ועד 1980 בירושלים. העיתון היה נפוץ בקרב חוגים רבים בארץ ובתפוצות. את הלוגו של העיתון עיצב הצייר היהודי הידוע ארטור שיק שהיה

הקול טען כי אגודת ישראל זנחה את עקרונותיה והפכה לצינונית. העיתון נקט עמדה קיצונית והיה היחיד שהופיע גם ביום העצמאות. עורכו היה אוריאל צימר, ואחרי פטירתו עברה העריכה לידי מרדכי סליפוי. בשנותיו האחרונות היה הקול עיתון פרי עבודתו של איש אחד. אמרו כי בבוקר היה סליפוי מלקט ידיעות, אחרי הצהריים עורך את החומר, בערב בא לבית הדפוס ובאשמורת הבוקר מחלק את העיתון למנויים המעטים. הספר שלפנינו הוא ספר חובה לכל מי שעוסק בחקר העיתונות היהודית, ובמיוחד בחקר העיתונות החרדית.

עקיבא צימרמן

לחשוף שיניים במגדל השן

דן כספי, סדר יום: תקשורת, חברה, פוליטיקה, תל-אביב, רסלינג, 2011, 343 עמ'.

דן כספי, פרופסור בחוג לתקשורת באוניברסיטת בן-גוריון, פותח את ספרו סדר יום, קובץ מאמרים שפרסם בעיתונות במשך השנים, בהערת אזהרה: "פעילות פובליציסטית של אנשי אקדמיה אינה זוכה בדרך כלל להערכה רבה בקהילה האקדמית ואף זוכה לכינויים סרקסטיים ובלתי מחמיאים, כגון 'אינטלקטואלים-עיתונאים'. לעתים נתפסת הכתיבה העיתונאית כגובלת בחטא, ואף עלולה להזיק לקריירה עצמה באקדמיה" (עמ' 13).

שתי שאלות מתבקשות מן הפתיחה הזאת. האחת, מדוע הוא פרסם, למרות זאת, מאמרים בעיתונות במשך שנים רבות? השנייה, מדוע צריך לכנס מאמרים עיתונאיים, שתוקפם יפה בדרך כלל ליום שבו הם פורסמו, בספר? תשובתו של כספי לשאלה הראשונה היא, בין השאר: "נקודת המבט האקדמית מחזקת את החברה האזרחית ועשויה להעשיר את הדיון העיתונאי ולתרום להעמקתו" (עמ' 15).

לגבי הסוגיה השנייה, מדוע לכנס מאמרים עיתונאיים בספר, תשובתו פשוטה: "הרעיון להוציא קובץ מאמרים שהתפרסמו בעיתונים שב ועלה כאשר עמיתים וסטודנטים פנו אליי בשאלה על מאמר זה או אחר" (עמ' 23). כלומר, למאמר פובליציסטי של כותב אקדמי יש ערך מעבר לזמן שבו הוא נכתב, שהרי המדובר במשקיף בעל מיומנויות מקצועיות וידע רב, בתחומים שבהם הוא חוקר. ההנחה היא שאלה באים לידי ביטוי גם בכתיבה לרגע, אף על פי שהיא אינה כתיבה אקדמית.

אם יש אנשי אקדמיה אשר בחרו שלא לכתוב מרצונם ושינו את גישתם בעקבות נימוקי של כספי, יתברר להם כי הדבר אינו פשוט כלל ועיקר. לדברי מחבר הספר, יש "היצע גדול של מאמרים העולה על יכולת הפרסום של כלל העיתונים המודפסים ושל אתרי המידע ברשת האינטרנט" (עמ' 19). הסבר נוסף של כספי לקושי לפרסם היא העובדה כי "לא רבים מאנשי האקדמיה יודעים לנסח ולהתנסח במשלב לשון המובן גם לציבור הרחב. לכן העדיפות בבירור המאמרים ניתנת לאלה הכותבים לפי המתכונת העיתונאית – שפה פשוטה, משפטים קצרים, בהירים ובהיקף הרצוי, כ-400-500 מילה" (עמ' 20).

ואכן, לא רבים הם אנשי האקדמיה הכותבים בקביעות במדורי הדעות בעיתונות הכתובה והמקוונת. מלבד כספי אפשר למנות בין המפרסמים את שלמה אבינרי, גבי וימן, אביעד קליינברג, גדי טאוב,

עיתון אגודאי נוסף הוא ארטאדקסישע יוגענד בלעטר, שהיה ביטאונם של צעירי אגודת ישראל בפולין והופיע בעברית ובאידיש. בעיתון עשה את ראשית דרכו דוד רוקח (אפטייקר) שפרסם שירים בעברית ובאידיש. הוא עלה לארץ ישראל, למד הנדסה ועבד כמהנדס ומדי פעם פרסם קובצי שירה.

סופר שלא נזכר בספר שלפנינו הוא יחיאל פיינער, לימים דינור, שנודע בכינויו ק. צטניק. הרב ד"ר יצחק אלפסי, חוקר החסידות, שבידו אוסף של גיליונות של ארטאדקסישע יוגענד בלעטר הראה לי מאמרים והגיגים של צעיר יהודי שתמונתו מעטרת את מאמריו והגיגיו. הצעיר עם כיפה רבנית לראשו הוא ק. צטניק. לימים עשה יחיאל פיינער תפנית ועבר לפרסם בעיתונות הרוויזיוניסטית. לא ידעתי באותה עת כי ק. צטניק התכחש לעברו שמלפני השואה. הגיעו דברים עד כדי כך שהוא בא לבית הספרים הלאומי בירושלים, שם היה עותק יחיד של דבריו מלפני השואה. הוא שאל את הספר, העלה אותו באש ואת האפר שלח לספרייה. כאשר הראה לי הד"ר אלפסי את הגיליון עם תמונתו ומאמריו של יחיאל פיינער, פרסמתי זאת בביטאון העיתונות שלנו שהופיע בתל-אביב מטעם הארגון העולמי של העיתונאים היהודים בעריכת גרשון הנדל (חבורת 5, תש"ן 1990). גרשון הנדל סיפר לי כי ק. צטניק בא למערכת, נטל עמו את כל החוברות שעמדו להישלח למנויים והלך. חלקם של החוברות ניצלו וחולקו למנויים, ובידי חוברת זו.

אנו רואים כי בכל מקום שבו שכנו יהודים, אם בקביעות ואם באופן זמני, הופיעו עיתונים מטעם אגודת ישראל. אפילו בהבנה שבקובה הופיע עיתון אגודאי *Nuestro Periodicio*, החל בשנת 1945 בספרדית ובאנגלית. בספר לא כתוב מי היה עורכו ועד מתי נמשכה הופעתו. גם תנועת פועלי אגודת ישראל פרסמה עיתונים הן בארץ והן בתפוצות. ידוע ביטאונה **שערים** שהופיע תחילה כדו ירחון, מ-1947 כשבועון, ומ-1951 כעיתון יומי, תחילה כעיתון צהריים יומי, והחל מאוגוסט 1951 ועד פברואר 1982 כעיתון בוקר. מ-1982 ועד סגירתו ב-1995 יצא לאור כשבועון.

ביטאון בשם קול ישראל הופיע מטעם האגודה בירושלים כשבועון. אחד מעורכיו היה הרב משה פרוש, לימים ממלא מקום ראש העיר ירושלים. עד הופעת המודיע נחשב קול ישראל לביטאונה המרכזי של האגודה בארץ ישראל. מדי פעם, בייחוד לקראת בחירות, הופיעו גיליונות בודדים של קול ישראל מטעם סיעת הרב מנחם פרוש באגודה. נוער אגודת ישראל הוציא ביטאון בשם **דגלנו**. רוב אנשי **דגלנו** עברו לדגל התורה. בעת מלחמת השחרור יצאו גיליונות מיוחדים לחיילים בשם **דגלנו למגויס**. גם תנועת פועלי אגודת ישראל הוציאה גיליונות מיוחדים של **שערים למגויס**. אגודת ישראל ניסתה להוציא גם עיתון ערב יומי חרדי. העיתון הופיע בירושלים בעריכת הרב מנחם פרוש ונקרא **המבשר**, ויצא לאור כשנה, מפברואר 1948 עד פברואר 1949. עיתון יומי נוסף שהופיע בירושלים הוא **היומן**, "עיתון יומי לתנועת אגודת ישראל בארץ ישראל". עורכו היה אוריאל צימר והוא יצא לאור כשנה, מפברואר 1948 עד ינואר 1949. הרב יצחק מאיר לוי פנה לשר הפנים, יצחק גרינבוים, והודיע כי העיתון נושא לשווא את שם אגודת ישראל, ואכן העיתון נסגר. במקומו הופיע הקול במשך 17 שנה, מ-15 באפריל 1949 ועד 29 באפריל 1966. מאחורי העיתון עמדה תנועת פאג"י הירושלמית (אין קשר בינה ובין פועלי אגודת ישראל) וכמה בעלי הון ירושלמים.

תרבות הנגד והמהפכה התרבותית של ההשכלה

Moshe Pelli, *Haskalah and Beyond: The Reception of the Hebrew Enlightenment and the Emergence of the Haskalah Judaism*, Lanham, University Press of America, 2010, 266 pp.

ספרו החדש של משה פלאי, חוקרה המובהק של תנועת ההשכלה ביהדות בתקופתה הראשונה, מביא לחוקר ולתלמיד בן ימינו הדובר אנגלית חיבור עתיר ידע היסטורי וספרותי, בהיר, תמציתי ומאיר עיניים שמכניס אותו לסודה של תקופה מכוננת בתולדות העם היהודי ואמצעי התקשורת שלו. הדגש בעבודה הוא על התקבלותה של ההשכלה, כלומר הממד התקשורתי שלה, אך אין הוא פוגע בהצגת מבט רחב והצעה לנקודת מבט מקורית, ההופכת אותו לספר יסוד וחובה בכל תכנית לימודים בנושא זה במוסדות אקדמיים בעולם.

הנחת היסוד של פלאי מגדירה את ההשכלה כ"תרבות נגד" שהביאה ל"מהפכה תרבותית" שהייתה מעוגנת בסביבה ההיסטורית והחברתית הכללית, ובכך הוא מקל על החוקר והתלמיד הבין-לאומי בן ימנו לקלוט בכלים מדעיים המוכרים לו את ניתוח ראשיתו של עידן חדש בהיסטוריה היהודית שהוביל את היהדות אל המודרניזם ואל מאפייני חילון משמעותיים ביצירתה של יהדות ההשכלה. המחבר דן בכך בפרק הראשון של הספר, ומציג שם את ההשערה שמפעלם החלוצי של האבות המייסדים של ההשכלה הגרמנית במאה השמונה-עשרה השפיע באופן מכריע על התפתחות ההשכלה במזרח אירופה במאה התשע-עשרה. כך הוא יכול לבחון דיאכרונית את ה-

Reception (התקבלות) ואת ה-Acceptance ('קבלה') המאוחרת. השערה זו נבחנת בפרק השני באמצעות בדיקת התקבלותן של עבודות החלוצים במאה התשע-עשרה והנגישות אליהן, על תחומיהן השונים, באמצעות שימור המקורות, הדפסות חדשות או מהדורות חדשות. בפרק השלישי נבחנת התקבלותן של יצירותיו של הבולט בדור המייסדים, יצחק אייכל, במאה התשע-עשרה. הפרק הרביעי עוסק, בכיוון הפוך, בהשפעתה של תנועת ההשכלה הגרמנית, באמצעות אחד ממייצגיה המובהקים, יוהן גוטפריד הרדר, שירתו והתאוריות שלו על השירה התנ"כית, על ההשכלה המוקדמת והמאוחרת ביהדות. החטיבה הבאה עוסקת בשפת ההשכלה, לשון המליצה, תפקידה והתקבלותה בהשכלה המאוחרת.

החטיבה האחרונה עוסקת באחד ההישגים הבולטים של ההשכלה: ייסוד העיתונות העברית החדשה. משה פלאי הקדיש לכתבי עת אלה מונוגרפיות רבות, חלקן התפרסמו בקשר, ושלושה מפתחות מונומנטליים להמאסף, ביכורי העתים וכרם חמד. כאן הוא מביא את האלמנטים הנחוצים להבנת השפעתם ותפקידם בהתקבלות המוקדמת והמאוחרת של ההשכלה על היהודים שוחריה בטרם פינו את מקומם לסופרי עידן התחייה.

גדעון קויץ

נעמה שפי, אמיר חצרוני וגם כותב השורות הללו. מניסיוני אני יכול להעיד על הקושי שבמציאת רעיונות מקוריים, כאשר הנושאים חוזרים על עצמם לעיתים קרובות, בעיקר לגבי כותבים העוסקים בהתנהלות המערכת הפוליטית בנושאים המדיניים, הכלכליים והחברתיים. הדרישות של עורכי עמודי המאמרים אינן שונות מאלה של עורכי החדשות: לחדש, לחדש, לחדש. מדורי הדעות בעיתונים ידיעות אחרונות ומעריב ממוקמים בעמודי החדשות, והעורכים רואים בהם את המשך האקטואליה בדרכים אחרות. הכתיבה בעיתונים המקוונים מתמודדת גם עם נתוני רייטינג, כאשר ליד כל מאמר מופיע מספר התגובות (הטוקבקים) שהוא קיבל. אפילו עיתון הארץ, הנהוג לתקוף במאמריו את תרבות הרייטינג בטלוויזיה, טורח למנות במהדורה המקוונת שלו את כמות התגובות שקיבל כל מאמר. ומה יעשה העיתון עם כותבי מאמרים שאינם מעוררים מספיק תגובות? שאלה טובה.

ספר המאמרים של דן כספי עוסק בתחומים שבהם התמחה בעיסוקו האקדמי: תקשורת, חברה ופוליטיקה. אבל סגנונות הכתיבה שונים. במאמר הפותח את האסופה, אשר פורסם בעיתון **חדשות** ב-1992, מספר המחבר על מו"ל ידוע המכונה "האזרח נון מם" במשפט: "בימים שבהם פניו העגלגלים של האזרח קיין שבות וכובשות את המסך הגדול, מצחקק לו עמיתו הישראלי ושבע ההישגים – האזרח נון מם" (עמ' 31). בעיתון הארץ פורסם בשנת 1995 מאמר הנדמה לכזה הלקוח ממדורי הרכילות בעיתונים: "שמו הולך לפני והשמועות הרעות אחריו, תחילה, הן נפוצו מפה לאוזן, הרי ירושלים, גם כשהיא רבתי, נותרה שטייטל [...] הוא איש פגום, פגום בנפשו, פגום ברוחו" (עמ' 335). המדובר היה בפרופסור ידוע אשר נפוצו ידיעות כי הוא נוהג להכות את אשתו. המאמר עורר סערה גם בגלל זהות האיש וגם ויכוח אם ראוי לפרסם מקרה שבו אדם לא עמד לדין. כספי כותב כי שכרו העיקרי בפרשה היה אדם שלחץ את ידו בתור לקופה במוזיאון ישראל והודה לו. המדובר היה באביה של אשת הפרופסור. וישנם בספר גם מאמרים אשר החלו את דרכם כפובליציסטיקה עיתונאית ולאחר מכן היו למאמרים אקדמיים שפורסמו בארץ ובחו"ל, כמו "פוליטיקה של טיפקס" (עמ' 185), שפורסם בעיתון הארץ ב-1999.

הסוגיה שמעלה כספי בפתח ספרו, אם ראוי לאנשי אקדמיה לכתוב מאמרים עיתונאיים, יכולה להראות אנכרוניסטית בימים אלה. התפתחותה של החברה האזרחית, אשר הועמד לרשותה מכשיר התקשורת רב העוצמה של הרשתות החברתיות המקוונות, הופכת כמעט כל אזרח לאוחז בעט הכתיבה באמצעות עכבר המקלדת ולמי שיכול להשפיע על תהליכים פוליטיים וחברתיים. האם דווקא אנשי אקדמיה ימשיכו להסתגר במגדלי השן כאשר הציבור הרחב מוכן להתגורר באוהלי מחאה כדי להביע את עמדתו?

לסיום, המחבר מזכיר שיחה שהייתה לו עם אילנה שבו ז"ל, עורכת מדור הדעות בידעות אחרונות: "מה שאינך מסוגל לומר בשלוש מאות מילה לא שווה גם שלושת אלפים מילה!" (עמ' 26). בסקירה זו יש 747 מילים. למזלי הרשימה הזאת אינה נכתבת עבור ידיעות אחרונות, מה שהיה מאלץ אותי לקצץ את הטקסט כמעט במחצית.

ברוך לשם

אוסף ברלין בקרקוב והתנ"ך של יוסף אטיאס בוורשה

Krzysztof Pilarczyk (Comp.), *Catalogue of Judaica-Old Prints of the Collection of the Jęgiellonian Library in Krakow from the Former Prussian State Library in Berlin* (in Polish), Cracow, Antykwa, 2011, 794 pp.

Magdalena Bendowska and Jan Doktor, *A World Hidden in Books: Old Hebrew Printed Works from the Collections of the Jewish Historical Institute*, Warsaw, The Emanuel Ringelblum Jewish Historical Institute, 2011, 142 pp.

הספרייה הממלכתית של פרוסיה בברלין הוקמה ב-1661 וכללה אוסף יודאיקה יקר ערך. החל ב-1941, פיזר הממשל הגרמני הנאצי את אוספי הספרייה בלא פחות מ-31 אתרים ברייך השלישי, כולל פולין, כדי להגן עליהם מפני תקיפות חילות האוויר של בעלות הברית. חלק נכבד הועבר למנזר הבנדיקטיני בגרוסאו שבשלזיה התחתית. ב-1946 החליט משרד החינוך הפולני להעביר אותו לקרקוב. מאז 1947 שוכן אוסף "ברלינקה", כך הוא נקרא בפולין, בספריית האוניברסיטה היגילונית בקרקוב. זהו רק חלק קטן מ-3,000,000 הכותרים ו-900,000 הפריטים המיוחדים שפוררו במקור. אך מכיוון שלאוסף ניתן מעמד של מורשת לאומית בפולין הקומוניסטית, לא התירו לחוקרים לעיין בו עד 1980. רק עכשיו זכה חלק היודאיקה החשוב שבו לקטלוג עב כרס, פרי עבודת ענק שהשקיע בו חוקר היהדות ותולדות הדפוס היהודי, פרופסור כז'ישטוף פילארצ'יק.

הקטלוג הותאם לשיטת המיון בספרייה, והמינוח "יודאיקה" יוחד לתת-אוספים בעברית, בארמית, באידיש, בלדינו וביהודית-ערבית, אך גם בארמית-סורית, בלטינית, באיטלקית, בגרמנית, בצרפתית, בפולנית, בפורטוגלית ובאנגלית, כולל כתבים בעלי אופי אנטישמי, וכאלה העוסקים בקראים או בארץ ישראל. הפרסומים הם מתחילת המאה השש-עשרה ועד סוף המאה השמונה-עשרה וגם 150 כותרים מאוחרים יותר. בסך הכול כלולות בו 3,407 יחידות מקוטלגות שנדפסו באירופה, באסיה ובאפריקה – רובן, לא כולן, בידי יהודים. לקטלוג צורף מבוא מאיר עיניים ומערכת מפתחות שימושית של שמות הכותרים והמחברים בעברית מתועתקים בלטינית, של שמות המדפיסים והמו"לים, של מקומות ההוצאה, של הסימונים הביבליוגרפיים המקוריים באוסף ברלין ומפתח כרונולוגי. הספר כולל גם שמונים עמודי רפרודוקציות של מסמכים מן האוסף בסי-דיירום.

חוקר עיתונות יכול למצוא שם, בין השאר, אוסף נכבד של גיליונות המאסף, כתב העת של ההשכלה (שמצב עותקיו ברוב האוספים הידועים אינו מזהיר), קבצים של עלונים ופרוספקטים עבריים מן המאות השש-עשרה עד התשע-עשרה, כמו גם אוספי שאלות ותשובות של רבנים ומוסדות שיש להם, בדרך כלל, קשר לאקטואליה היהודית בתקופות המתאימות, ועבודות של מדפיסים יהודים שנודעו גם כחלוצי כתבי העת היהודיים, כמו אורי פייבש הלוי, מו"ל הקוראנטן איש אמסטרדם ואחר כך ז'ולקייב בפולין.

אורי פייבש הלוי ועמיתיו הם גם גיבורי התערוכה המרשימה של דברי דפוס עבריים שהוצגה באביב ובקיץ 2011 במכון ההיסטורי היהודי של ורשה. קטלוג התערוכה שיצא לאור הוא מהודר ועשיר בתכנון, והופיע בפולנית ובאנגלית. מסופרים בו, בעזרת מוצגים מן התערוכה, תולדות הדפוס העברי באירופה ומפת נדודיו. השלב המעניין במיוחד את כותבי הספר ואוצרי התערוכה הוא המעבר מאמסטרדם לפולין.

40,000 ספרי אוסף היהדות בספרייה המרכזית של ורשה הועברו לברלין ב-1939 ואחר כך פוזרו בנקודות מסתור. ב-1948 נמצאו בקונצנדרוף שבשלזיה התחתית כמה אלפי ספרים מן הספרייה של ורשה ומן הסמינר התאולוגי היהודי בוורוצלב. הם הוחזרו לספריית המכון ההיסטורי היהודי בוורשה. היום יש בספרייה זו 80,000 ספרים וכתבי עת, ובהם 1,300 דברי דפוס עתיקים, ש-900 מהם נדפסו בעברית ובאידיש. לאחר מונוגרפיה המסכמת את תולדות הדפוס העברי, מציג הקטלוג את ההיסטוריה שלו באמצעות 45 כותרים מן התערוכה, מן התנ"ך שנדפס ב-1547 בוונציה בידי דניאל בומברג, ועד הספר סמא דחיי מאת אלעזר בן אריה לייב, ורשה 1796. אבל ה"סקופ" של הקטלוג והתערוכה (וליתר דיוק של חוקרת המכון, מגדה בנדובסקה) הוא גילוייו של העותק היחיד המוכר היום של שער המהדורה הראשונה של התנ"ך המתורגם לאידיש, של המדפיס יוסף אטיאס (אמסטרדם 1679), המובא לצד שער התרגום המתחרה של אורי פייבש הלוי מאותה שנה. מה שמאשר את הכתוב בביבליולוגרפיה העברית הראשונה, שפתי ישנים, של ר' שבתאי בס (אמסטרדם 1680). התחרות בין שני המדפיסים וסדרת המשפטים שערכו זה לזה, אשר באחד מהם נמצא אורי פייבש אשם בזיוף כתב הסכמה של ועד ארבע הארצות בפולין, הביאו להתרוששות שניהם ודחפו את אורי פייבש הלוי להעביר את פעילותו לפולין, שם קיבל כתב פריבילגיה מן המלך יאן סובייסקי. פרשה זו, כמו ניתוח התחרות ומעבר הדפוסים העבריים מהולנד לפולין, ראויים למחקר מעמיק, שעוד ייעשה.

גדעון קויץ

שערי המאסף באוסף ברלין בקרקוב

קניגסברג-ברלין, 1788

ברסלאו, 1797

קניגסברג-ברלין, 1789

קניגסברג, 1785

ברלין, 1810

קניגסברג-ברלין, 1789

קניגסברג, 1784

קניגסברג-ברלין, 1789

קניגסברג-ברלין, 1788